

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
КОМІТЕТ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Українська термінологія і сучасність

Збірник наукових праць

ВИПУСК IV

Київ КНЕУ 2001

ББК 81.2Укр

У 45

У45 **Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV / Відп. ред.**

Л. О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2001. — 368 с.

ISBN 966-02-2124-X

ISBN 966-574-277-9

Четверте видання збірника наукових праць «Українська термінологія і сучасність» своєю тематикою і проблематикою засвідчує велике розмаїття навколишнього світу кінця ХХ ст.—початку ІІІ тисячоліття. Статті присвячені як традиційним науковим галузям і термінознавчим напрямкам, так і новітнім сферам людського пізнання (прогностика, інвестиційна політика, комп'ютерні технології тощо). Різновекторність поглядів на впорядкування вже сформованих і розбудову новостворюваних терміносистем, наукова змістовність і всебічна осмисленість — характеристичні риси пропонованої праці.

Збірник прислужиться будь-кому, хто професійно чи принагідно торкається терміна як своєрідного мовного знака, якнайбезпосередніше пов'язаного з реальним життям.

Редакція намагалася зібрати особливості стилю авторів.

ББК 81.2Укр

Відповідальний редактор

Л. О. Симоненко, канд. філол. наук, провід. наук. співроб.

Рецензенти

Б. М. Ажнюк, С. Я. Єрмоленко, доктори філол. наук

Редакційна колегія: **В. В. Німчук**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук (*голова редакційної колегії*), **В. Л. Іващенко**, кандидат філологічних наук (*відповідальний секретар*), **К. Г. Городенська**, доктор філологічних наук, **Т. Р. Кияк**, доктор філологічних наук, **М. П. Кочерган**, доктор філологічних наук, **В. С. Савчук**, доктор економічних наук, **О. О. Тараненко**, доктор філологічних наук, **Я. В. Януш**, доктор філологічних наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту української мови НАН України
Протокол № 6 від 19.06.01

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск IV

Редактори: *В. Іващенко, Л. Симоненко*

Художник обкладинки *Т. Зябліцева*

Коректор *Л. Халіновська*

Верстка *О. Бабич*

Підписано до друку 11.09.01. Формат 70×108/16. Папір офсетний.

Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 42,78.

Обл.-вид. арк. 41,49. Наклад 300 прим. Зам. № 01-2221

Видавництво КНЕУ

03680, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1

Свідоцтво про реєстрацію № 235 від 07.11.2000

Тел./факс: (044) 458-00-66; 446-64-58

E-mail: publish@kneu.kiev.ua

ISBN 966-02-2124-X

ISBN 966-574-277-9

© Інститут української мови НАН України, 2001

© КНЕУ, 2001, оригінал-макет

7. Полск В. Т. З життя слів: Про деякі юридичні терміни (*Декрет, конституція, закон*) Українська мова в школі. — 1959. — № 5.
8. Правознавство / За ред. В. В. Копейчикова. — К., 1999.
9. Словник іншомовних слів. — К., 1985.
10. Статут великого князства Литовського 1588 г. — Импер. Москов. общ. истории и древностей российских (Місце і рік видання не вказано). — Р. III. — Арт. 29.
11. Тарсенко О. О., Брицин В. М. Українсько-російський словник (сфера ділового спілкування). — К., 2000.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — М., 1964.
13. Bernker E. Slavisches etymologisches Worterbuch.-IB-A-L. — Heidelberg, 1913.
14. Bruckner A. Slownik etymologiczny jezuka polskiego. — Krarow, 1927.

Список умовних скорочень

- Сл.Гр. — Словарь української мови: В 4-х т./ За ред. Б. Грінченка. — К., 1907—1909.
 СДЯ Срез. — Срезневський І. Матеріали для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. — СПб., 1893.
 ССМ — Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. / За ред. Гринчишина та ін. — К., 1997.
 СУМ — Словник української мови: В 11-ти т. — К., 1970—1980.
 РУСПМ — Російсько-український словник правничої мови / За ред. А. Кримського. — К., 1926.

*Михайло Гінзбург, д-р техн. наук, проф.
 І. Корніловська, С. Левіна (Харків)*

НАФТОГАЗОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖЕННЯ

Проблемі запозичення термінів і їхніх значень з інших мов завжди приділялась особлива увага, бо розвиток науки й техніки в різних країнах є значною мірою взаємопов'язаний процес, який ґрунтується на міжмовних відносинах.

Метою нашого дослідження є кількісний аналіз впливу різних мов на українську та російську термінологію, яка ввійшла до складу серії тримовних тлумачних словників для працівників нафтогазового комплексу, укладених авторським колективом на чолі з докт. техн. наук М. Д. Гінзбургом. У цій доповіді досліджено перші 9 словників серії, наведених далі у таблиці 1.

Усі словники побудовані за єдиним абетково-гніздовим принципом. З метою забезпечення більшої інформативності словників при реєстрових термінах подається коротка етимологічна довідка. Для українських термінів іншомовного походження джерелом наведення етимологічної довідки були словники іншомовних слів [1—4], для російських — відповідні російськомовні словники [5—6]. Крім того, використовувалися словники інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження [7] та список елементів міжнародної термінології [8]. В окремих випадках для спеціальних та новітніх термінів іншомовного походження, які ще не знайшли свого відображення в словниках іншомовних слів, використовувалися етимологічні довідки та дані про іншомовні еквіваленти в спеціалізованих тлумачних та перекладних словниках.

Для питомих і деяких давно засвоєних слів походження визначалося за допомогою етимологічних словників української та російської мов [9—15].

Відсутність у першу чергу повного етимологічного словника української мови (на цей час видано лише перші три томи словника [9]), даних про окремі слова в частині опрацьованих джерел, а також певні розбіжності щодо походження окремих слів, спричинили використання такої методики:

1. Якщо в словниках іншомовних слів зазначається, що той самий термін було запозичено в українську та російську мови з різних живих мов (наприклад, *шилюз* з

голландської та німецької, *лотерея* з італійської та французької відповідно), то саме ця різна інформація відповідно заносилася в українську та російську частини бази даних.

2. Якщо в словниках іншомовних слів однієї мови (наприклад, української) зазначено, що термін запозичено з живої європейської мови (німецької, французької, англійської тощо), де він виник з латинських або грецьких слів (морфем), а в словниках іншої мови (наприклад, російської) наведено посилання лише на ці латинські або грецькі слова (морфеми), то на підставі обох джерел створювалася єдина етимологічна довідка, в якій зазначено, що термін запозичено з живої європейської мови.

3. За відсутності терміна у словниках іншомовних слів однієї мови (наприклад, української) етимологічна довідка була одержана шляхом перекладу даних зі словника іншої мови (наприклад, російської).

4. Серед термінів, що відносяться до питомої української та російської лексики (*рос. исконная русская лексика*) на основі даних словників [9—15] розрізнялися такі шари лексики: *праслов'янська, давньоруська та власне українська (російська)* лексика. Відсутність повного етимологічного словника української мови не дала змоги повністю визначити всі праслов'янські та давньоруські слова в українській частині бази.

Проведений аналіз дав змогу зробити висновки щодо запозичення термінів у терміносистемах різних сфер знань, які входять до складу цього словникового проекту, незважаючи на те, що даних про походження певних термінів ми не знайшли. Нижче викладені одержані нами результати.

1. Співвідношення питомої та запозиченої лексики.

Як відомо, наявність досить великої кількості іншомовних термінів (і перш за все інтернаціоналізмів) та кальок є спільним явищем для всіх мов і сприяє їхньому збагаченню. Так, аналіз сучасних українських терміносистем [17—18] дає змогу констатувати, що приблизно 40% у них посідають слова, запозичені з інших мов. Для порівняння відзначимо, що в загальному фонді української мови кількість запозичених слів [19—20] не перевищує 10%. Аналогічна ситуація спостерігається і в російській мові [16].

Як відомо [21], співвідношення національних та інтернаціональних компонентів неоднакове у різних терміносистемах [21]. Наші дослідження в цілому підтвердили ці висновки, що видно з наведеної нижче табл. 1. У досліджуваній терміносистемі як серед російських, так і серед українських термінів, питома лексика складає приблизно 34 %, а запозичення відповідно — 66%. Найбільша кількість питомої лексики у словниках з надійності та охорони праці ($\approx 54\%$), протикорозійного захисту ($\approx 43\%$), а найменша — у словнику з газовимірювань (33%) та з економіки ($\approx 25\%$).

Таблиця 1

ВІДНОСНА ЧАСТИНА ПИТОМОЇ ЛЕКСИКИ ТА ЗАПОЗИЧЕНЬ

Словник з	питом. рос.	питом. укр.	полон. укр.	полон. рус.	англ. укр.	лат. укр.	гр. укр.	фр. укр.	нім. укр.
Автоматизації	338,7	339	00,5	00,3	66,1	118,4	99,6	77,2	22,7
Газовимірювань	333	332,3	11,3	00,2	11,4	114,9	117,4	44,8	22,6
Охорони праці	554,2	553,7	00,7	00,4	11,4	113,5	88,1	66,1	22,1
Енергетики	446,2	442,2	00,9	00,6	22,9	99,9	99,1	44,5	22,0
Надійності	554,5	554	00,6	00,6	22,1	113,9	77,0	44,1	22,8
Інтелектуальної власності	333,7	332,9	11,5	11,0	33,4	118,6	55,2	99,0	22,5
Екології	333,7	332,8	00,8	00,4	11,4	116,6	118,4	66,6	11,9
Протикорозійного захисту	443,4	442,5	00,6	00,2	33,4	114,4	110,9	55,5	22,6
Економіки	225,3	224,6	11,6	00,5	77,8	221,5	44,9	111,7	44,6
Усього	334	333,4	00,8	00,4	66,4	114,9	99,9	66,4	22,9

Друкарські помилки

У зв'язку з тим, що надрукована таблиця містить численні помилки, подаємо її в авторській редакції

Таблиця 1. Відносна частка питомої лексики та запозичень.

Словник з	питом. рос.	питом. укр.	полон. укр.	полон. рус.	англ. укр.	лат. укр	гр. укр	фр. укр	нім. укр.
автоматизації	38,7	39	0,5	0,3	6,1	18,4	9,6	7,2	2,7
газовимірювання	33	32,3	1,3	0,2	1,4	14,9	17,4	4,8	2,6
охорони праці	54,2	53,7	0,7	0,4	1,4	13,5	8,1	6,1	2,1
енергетики	46,2	42,2	0,9	0,6	2,9	9,9	9,1	4,5	2,0
надійності	54,5	54	0,6	0,6	2,1	13,9	7,0	4,1	2,8
інтелектуальної власності	33,7	32,9	1,5	1,0	3,4	18,6	5,2	9,0	2,5
екології	33,7	32,8	0,8	0,4	1,4	16,6	18,4	6,6	1,9
протикорозійного захисту	43,4	42,5	0,6	0,2	3,4	14,4	10,9	5,5	2,6
економіки	25,3	24,6	1,6	0,5	7,9	21,5	4,9	11,7	4,6
усього	34	33,4	0,8	0,4	4,6	14,9	9,9	6,4	2,9

2. Джерела запозичень.

У досліджуваній терміносистемі в цілому серед слів іншомовного походження переважають запозичення з латинської мови (15%), грецької (10%), французької (6,4%), англійської (4,6%), німецької (2,9%). Крім того, близько 12% термінів є гібридними, тобто побудовані з морфем, що походять із різних мов.

3. Відносна кількість запозичень із різних мов.

Мовні спектри запозичень у російську та українську терміносистеми можна вважати близькими як у цілому, так і для окремих словників. Відмінність між відносними частинами запозичень із різних мов дуже мала. Тому далі будемо аналізувати лише українську термінологію.

Виняток складають запозичення з польської мови (**полонізми**). Хоча їх відносна частина в усій досліджуваній термінології дуже мала (0,4% у російській, та 0,8% в українській), у всіх словниках простежується стійка тенденція — частина полонізмів в українській термінології значно більша, ніж у російській, що цілком зрозуміло, виходячи з історичних чинників. Найбільша відносна частина полонізмів припадає на словники з економіки (1,6%) та інтелектуальної власності (1,5%), що, на нашу думку, пов'язано з наявністю в них значної кількості юридичних та господарчих термінів, а також у словнику з газовимірювань (1,3%) за рахунок назв різних хімічних речовин.

Відносна частина англіцизмів істотно залежить від тематики словника. Як видно з таблиці 1, найбільша частка — в словнику з економіки (7,9%), автоматизації та телемеханізації (6,1%), а найменша — в словниках з екології, газовимірювань та безпеки (1,4%).

Відносна частка латинізмів також істотно залежить від тематики словника. Як видно з таблиці 1, найбільша частка — в словнику з економіки (21,5%), інтелектуальної власності (18,6%), автоматизації та телемеханізації (18,4%), а найменша — у словнику з енергетики (9,9%).

Відносна частка грецьких запозичень також істотно залежить від тематики словника. Як видно з таблиці 1, найбільша частка — в словнику з екології (18,4%), газовимірювань (17,4%), а найменша — у словнику з економіки (4,9%) та інтелектуальної власності (5,2%).

Відносна частка галліцизмів також істотно залежить від тематики словника. Як видно з табл. 1, найбільша частка — в словнику з економіки (11,7%), інтелектуальної власності (9%), автоматизації та телемеханізації (7,2%), а найменша — у словнику з надійності (4,1%).

Відносна частка германізмів залежить від тематики словника, але не так суттєво, найбільша частка — в словнику з економіки (4,6%), близько 2% у більшості словників.

Вважаємо, що проведене дослідження дасть можливість виявити ступінь впливу різних мов на різні фахові терміносистеми.

Література

1. Словник іншомовних слів / За ред. акад. О. С. Мельничука. — К., 1985.
2. Коломієць М. П., Молодова Л. В. Словник іншомовних слів. — К., 1998.
3. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад.: Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сютя та ін. — К., 2000.
4. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. — К., 2000.
5. Словарь иностранных слов. — М., 1989.
6. Російсько-український словник іншомовних слів / Уклад. Т. П. Мартиняк; За ред. проф. А. П. Ярещенка. — Харків, 1999.
7. Гнатюшина І. М., Кияк Т. Р. Словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження у сучасній термінології. — К., 1996.
8. Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии / АН СССР. Ком. науч.-техн. термин. Сост. С. И. Коршунов, Г. Г. Самбурова. — М., 1979.

9. Етимологічний словник української мови: У 7-и т. — К., 1982. — Т. 1—3.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. — М., 1964 — 1967. — Т. 4.
11. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. — К., 1989.
12. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка: В 2-х т. — М., 1959.
13. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. — М., 1994.
14. Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка / Под ред. чл.-кор. АН СССР С. Г. Бархударова. — М., 1971.
15. Шанский Н. М., Боброва Т. А. Школьный этимологический словарь русского языка: Происхождение слов. — М., 2000.
16. Краткий справочник по современному русскому языку / Под ред. П. А. Леканта. — М., 1991.
17. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підручник. — Львів, 1994.
18. Кочан І. Запозичені слова в українській технічній термінології // Тези доп. 4-ої Міжнар. наук. конф. «Проблеми української науково-технічної термінології». — Львів, 1992. — С. 236.
19. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. — К., 1985.
20. Шевченко Л. Ю., Різун В. В., Лисенко Ю. В. Сучасна українська мова. Довідник / За ред. О. Д. Пономаріва. — К., 1996.
21. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л. О. Симоненко, С. О. Соколова, І. В. Коропенко та ін. — К., 1993.

Олена Грицева
здобувачка (Хмельницький)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ МИТНОЇ СПРАВИ

Словниковий склад сучасної української мови за останні десять років суттєво збагатився і поповнився термінологічною лексикою митної справи. Дослідження сукупності послідовного руху, вдосконалення закономірностей становлення й збагачення термінологічних систем окремих галузей знань та їх ролі у загальному процесі літературної мови є важливим питанням, яке можна вирішувати після попереднього вивчення великої кількості писемних джерел, наукової, ділової та інших сфер діяльності людини.

Торгівля була життєвим нервом, першою підмогою економічного життя країни в усі часи. Перші свідчення про зовнішньоекономічні зв'язки містяться в пам'ятках Давнього Єгипту початку III тис. до н.е. Ядром зовнішньоторговельної лексики стає слово *мито*, згодом *митна справа* як ключові поняття митної політики, якій властиві процедури, технологія, закони, що проявляються у торгово-політичній галузі. *Митна політика* — державна політика у сфері торгівлі через застосування митних тарифів, зовнішньоторговельних угод, мита, протекціонізму, фритредерства тощо. Отже, термінологічна лексика митної справи пройшла значний шлях, відбила вплив позамовних чинників під дією змін в економічній і політичній галузях країни, а також внутрішньомовних з динамікою української мови в цілому.

У розвитку термінології митної справи можна виділити окремі етапи.

Докиївський період мав риси стихійно організованої системи, яка у подальших століттях із розвитком суспільства й мови зазнала докорінних еволюційних змін. Зародження української термінології митної справи спостерігається у зовнішньоекономічних стосунках Давнього Єгипту з українськими землями. Спочатку єгиптя-

ЗМІСТ

Симоненко Л.	Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку	3
Кратко М., Кияк Т.	Політичні спекуляції на мовному ґрунті	8
Городенська К.	Синтаксична специфіка української наукової мови	11
Януш Я.	Роль термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців економічного профілю	15
Наумовець А.	Імплементация англіцизмів в українській мові	19

Історія, стан та перспективи розвитку української наукової термінології

Андрієвська В.	Сучасні системи психологічної термінології у порівняльному аспекті	21
Арутюнов В.	Деякі проблеми становлення української термінології з прогностики	22
Бабієва Л.	Граматична кваліфікація та семантика термінів	23
Белая А.	Социальная терминология — основа формирования коммуникативной компетенции носителей языка	26
Бойченко Н.	Термінологічний характер стійких дієслівних сполук	28
Борисюк І.	Поняття «робітнику» і «робітничий»: визначення та синонімічні зв'язки	31
Василькова Л.	Лексика на позначення правових відносин	34
Гінзбург М., Корніловська І., Левіна С.	Нафтогазова термінологія з погляду походження	37
Грицева О.	Становлення і розвиток термінологічної лексики митної справи	40
Іващенко В.	<i>Політоніми</i> в інформаційно-мовному просторі «політичної картини світу»	43
Іщук Ю., Кобилянський Є.	Терміни на позначення продуктів нафтоперероблення та нафтохімії	48
Кислюк Л.	Нові англійські запозичення і термінологія	51
Кияк Т.	Інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі	53
Кінаш Б.	Класифікація утворення та вживання (діє) прикметників науково-технічного змісту	56
Колесникова І.	Деякі аспекти сучасної термінологічної деривації	58
Костенко Л.	Шляхи розвитку термінолексики садівництва	60
Коць Т.	Суфіксальні деривати назв суб'єкта дії (на матеріалі газет 90-х років ХХ століття)	64
Кочан І.	Ще раз про системність у термінології	67
Лепеха Т.	Про деякі проблеми сучасної української наукової термінології	70
Лях І.	Композити в термінології	72